

²âáí Óèì ³â

РУЙНУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТОК РУСЬКОГО І ПОДІЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВ ТАТАРСЬКИМИ І ТУРЕЦЬКИМИ НАБІГАМИ

У статті розглядається проблема втрат пам'яток церковної архітектури та історичних джерел унаслідок кримсько-татарських і турецьких набігів на землі Руського і Подільського воєводств в XVI–XVII ст.

Ключові слова: напад, втрати, збитки, джерела, документи, судові книги, акти, храми, монастири, воєводство.

Руйнування татарами пам'яток церковної архітектури

Як відомо, XVI–XVII ст. були періодом інтенсивних кримсько-татарських і османських набігів¹ на українські землі. Кожний напад цих чужинців приносив людям лише горе і збитки. У вогні пожеж згоріли сотні храмів і монастирів, тисячі документів, книг і творів мистецтва. Десятки тисяч людей опинилися в мусульманській неволі. За попередніми підрахунками сходознавець Ярослава Дашкевича, втрати населення українських земель за період XVI – першої половини XVII ст. становили не менше 2–2,5 млн схоплених і вбитих [4, с. 45]. Спustoшливі дії нападників знаходили підґрунтя в релігійно-ідеологічній дотрі мусульманства, яка утверджувала ідею боротьби з невірними.

Нездатність, а часом і небажання Польської держави захищати східні кордони від нападників привели до того, що у боротьбу з татарами втягувалось і місцеве населення. Тому пам'ятки тієї доби – це також даніна пам'яті нашим предкам, котрі стійко захищали край від ворогів.

Мета розвідки – дати загальний огляд втрат історичних пам'яток краю. Привернути більше уваги державних і наукових установ до проблеми дослідження та збереження західних пам'яток давнини, які є культурним і духовним надбанням народу.

Завданням дослідження є ілюстрація та систематизація пам'яток церковної архітектури та історичних джерел. Хронологічні межі роботи – це період турецьких і татарських набігів на землі Руського і Подільського воєводств.

В основі дослідження – хроніки і літописи, архівні рукописні матеріали, наукові та історико-краєзнавчі дослідження. У вітчизняній історичній літературі поки що немає цілісного дослідження з даної теми. Проблеми руйнування архітектурних пам'яток татарами лише частково торкалися у своїх працях А. Королько [9], А. Чоловський [26], а питання втрат історичних джерел висвітлювали Я. Дашкевич [3] та П. Домбковський [27].

За свідченнями історичних джерел, під час нападів і в ході воєнних кампаній татари і турки захоплювали не лише людей і їхнє майно, а й грабували й руйнували християнські храми, монастири, каплиці, дзвіниці, знищували пам'ятки сакрального мистецтва, скульптурні зображення святих (фігури) тощо.

Деякі храми, як, наприклад, П'ятницька церква (1443 р.) у Львові з чотиригранною вежею і бійницями, монастирі Бернардинський (1600–1630 рр.) та Онуфріївський з оборонними стінами і бійницями, зведеними в 1693–1698 рр. [1, с. 11, 22], костели², синагоги, виконуючи роль оборонних споруд, теж зазнали руйнувань під час нападів. Оборонний характер у 1620–1640 рр. мав також шпиль Лазаря у Львові; у 1648 році тут, на Калічій горі, стояли табором татарські загони [10, с. 107].

¹ За даними А. Валявендера, у 1450–1586 рр. відбулося 84 татарські, 4 спільні турецько-татарсько-волоські і 2 турецькі напади на Польщу. Разом – 90 набігів за 136 років (Walawender A. Kronika klesk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450–1586. – Lwów, 1935. – Cz.II. – S. 63). Впродовж одного лише XVII ст. татари (щонайменше – I. T.) 40 разів нападали на Польщу (Baranowski B. Najazdy ludów stepowych. – Katowice, 1947. – S. 26). Лише у 1621 році в межах Галицької Русі ординцями спалено 26 міст і бл. 300 сіл (Horni M. Skutki ekonomiczne... – S. 35).

² У 1596 р. монахи-францисканці, щоб захистити Галич і околиці від татар, відновили земельні вали і рови навколо костела св. Станіслава, звели оборонну вежу з укріплennями, воротами, бійницями і підйомним мостом (Королько А. Культові споруди Галичини... – С. 36).

В історичних джералах і працях істориків знаходимо різні повідомлення про злочинства нападників на землях Галицької Русі у XV–XVII ст. Хоча окремі факти руйнування історичних пам'яток відомі з XVI ст. Так, львівський дослідник Денис Зубрицький (1777–1862), опрацьовуючи документи міського архіву, записав у своїй Хроніці міста Львова: “Року 1444 кляшторик (монастир. – І. Т.) і каплиця [...] були спалені турками, які цілу Русь і передмістя Львова спустошили” [34, с. 105].

Аналогічні події були пов'язані і з костелом св. Івана Хрестителя (поб. 1371 р.). В часи польського панування костел був закладений заново у 1404 р. як фундація короля Владислава Ягайла (1386–1434) і мав статус парафіяльного. Однак у 1498 році під час нападу татар і волохів костел св. Івана Хрестителя згорів. Нову муровану споруду збудовано у 1604 р. на кошти місцевого пароха Bartolomea z Rogatina. Але й ця пам'ятка була пограбована та спалена козаками і татарами в 1648 році [25, с. 773].

Наприкінці XVI століття татарські загони, йдучи в Угорщину на допомогу турецьким військам, завдали значних руйнувань на землях Руського воєводства. Зокрема, 9 липня 1594 року дощенту був знищений ординцями монастир отців Василіян у селі Лісному. Замучивши кволих ченців, татари решту найміцніших забрали в неволю. Імовірно, подібних спустошень зазнало й село Слонське на Дрогобиччині [32, с. 47]. Роком пізніше руйнувань з боку орди зазнав монастир св. Хреста в Галичі. Про це згадує польський дослідник Юзеф Пеленський. Описуючи напад татар на Галич у 1595 році, дослідник зазначав, що “під час загальної пожежі міста згорів дерев'яний монастир отців Францисканців [33, с. 183]. За даними А. Королька, кримські татари знищили костел і кляштор францисканців у 1596, а не в 1595 році, після чого монахи переселилися у запустілій ще з 1552 р. костел св. Станіслава (колишня церква св. Пантелеймона). Тоді ж, наприкінці XVI ст., був спущений татарами Словітський жіночий монастир на Львівщині [9, с. 36, 37].

Та, мабуть, найбільших збитків зазнала церковна архітектура краю в XVII столітті. Актові джерела засвідчують, що під час нападу в 1620 р. татари спалили церкви і костели в Бібрці. В Сусядовичах знищили костел св. Миколая, закладений Гербуртами [30, с. 28, 33]. Загалом ці реляції (дописення. – І. Т.) львівського архієпископа від 1623 року свідчать про значні збитки, спричинені ординським набігом 1620 року. Зокрема, у львівському деканаті спущено 17 костелів і плебаній (житло священика. – І. Т.), у Городецькому – 5, Жидачівському – 6, Рогатинському – 7, Золочівському – 5, Теребовлянському – 11. Разом нападниками знищено 51 культове приміщення і приходство. Проте це далеко не повний перелік збитків, бо всього в деканатах Львівської архієпархії татари зруйнували 69 костелів і плебаній [30, с. 87].

До того ж, ці відомості стосуються лише римо-католицьких храмів і приходств (плебаній), тому варто зауважити, що не меншими були збитки, завдані й православним храмам, адже татари не вибирали, яку церкву палити, а яку залишати цілою.

Не були перебірливими ординці й щодо кліру. Дані 1620 року засвідчують про захоплення нападниками в ясир 16-ти ксьондзів, убивство 8 осіб та загибель 27 осіб (мабуть, тих, котрі чинили опір). Отже, лише у цьому випадку втрати католицького духовництва становили 51 особу. А крім ксьондзів, до ясиру потрапили ченці-езуїти – 8 осіб, францисканці – 14 осіб, кармеліти – 5, домініканці – 7, четырьох монахів замучено. Всього в неволю потрапило 34 монахи і 16 ксьондзів, тобто 40 осіб духовного стану, а 39 загинули при спробі спротиву [30, с. 88]. Загальні втрати кліру становили 79 чоловік [30, с. 106] без урахування православних священиків.

Не менш жахливими були й наступні 1621 і 1622 роки. Відомо, наприклад, що у 1621 р. татари знову нищили храми в Бібрці, а в Мозилові, біля Підгайців, спалили дім священика і церкву; те саме вчинили нападники в Голгочах [30, с. 33–34]. Була спалена ординцями хана Джанібек-Гірея й сільська церква в Тишківцях [13, с. 18]. Увійшовши з боку Долини і Болехова на територію Стрийського повіту, татари на початку червня 1622 року спалили костел у Долині [29, с. 29]. Цей факт польський дослідник А. Гліва почерпнув з Актів Перемишльського капітулу за 1609–1631 рр., що є цінним джерелом для історії нашого краю. В селі Устрики (Стрийський повіт) татари у травні 1623 року спалили православну церкву. Руйнівними були нападницькі дії ординців і в Сяноцькій землі, де в червні 1624 року в с. Буковську вороги зруйнували костел, а в Черте жі та Вороблику – церкви [30, с. 106]. Загалом нападниками знищено 9 храмів.

Руйнування історичних пам'яток...

Таким чином, наведені матеріали засвідчують варварське ставлення нападників до культових споруд на теренах Руського воєводства і не тільки. Із наявних джерел видно, що лише за період 1620–1624 рр. на території воєводства татарами було знищено 78 храмів і монастирів різних конфесій, що переконливо доводить руйнівний характер татаро-турецьких нападів на галицькі землі.

Аналогічні руйнування і глум над християнськими святынями чинили ординці й за межами Руського воєводства. Із “Літописця” Дворецьких дізнаємося, що у листопаді 1662 року “Юрий Хмельницький з двома солтанами у Вишгороді през Дніпра за Десну орды, перевівлял, церкви на плыти розобрав і на образах намісних погане возилися” [16, с. 230]. За даними вірменських хроністів Агопа і Аксента, “тоді ж (на початку вересня 1621 року. – І. Т.) невірні татари напали і спалили цілком церкву св. Григора (в Кам'янці-Подільському. – І. Т.) чудово зведену, а також знишили навколоїні сади, будинки на церковному подвір’ї [...], порушили (скинули. – І. Т.) свинцевий купол на церкві, так що залишилися лише чотири кам’яні стіни. Порушили вони також і дах церкви св. Хреста, на якій теж був дуже гарний купол” [7, с. 60, 100].

За період з 1624 по 1671 рік матеріалів про руйнівні дії татар на галицьких і подільських землях поки що не виявлено, але це не означає, що в цей час не було нападів і спустошень. Найбільше відомостей про безчинства татар і турків припадає на останню третину XVII ст. Особливо на період польсько-турецьких воєн 1672–1676 рр. Очевидець тих подій Ян Томаш Юзефович (1662–1728) у своїй “Хроніці міста Львова,” котра охоплює 1634 – 1703 роки, повідомляючи про наступ турків на Львів, писав: “26 вересня 1672 року турки спалили костел св. Софії у Львові” [31, с. 248]. А перед закінченням облоги Львова татаро-турецьким і козацьким військом П. Дорошенка (12 тис.) 5 жовтня 1672 року татари, щоб подати сигнал своїм про повернення, ще підпалили й костел св. Петра і Павла [22, с. 263].

У деяких випадках завойовники використовували конфесійну принадлежність храмів для того, щоб провокувати міжетнічні конфлікти. Так, увійшовши до Кам'янця-Подільського (зданого поляками без бою 27. 08. 1672 р. – І. Т.), турки перетворили на мечеті католицькі храми, а деякі православні церкви віддали католикам, що викликало обурення українського населення [17, с. 306]. У тому ж році в с. Ялівці, на Поділлі, турки перетворили у мечеть домініканський костел [24, с. 1098, 1584].

З нападами татар і турків на монастири та храми пов’язані також провіденційні сюжети, в яких розкривається втручання вищих сил на перебіг історичних подій. Саме такою є розповідь про облогу Почаївського монастиря військами султана Могомеда IV (1648–1678 рр.) в ході так званої Збаразької війни 1675 року. Захопивши Збараж, Вишгород, Вишнівець, турки рушили на Почаїв. Три дні тривала облога монастиря, і коли вже зникла надія на порятунок, несподівано розкрилися хмари, і над собором з’явилася Богородиця в близкучому сяйві, оточена ангелами з оголеними мечами. Праворуч на хмарах стояв преподобний Йов і молився до Богоматері за порятунок монастиря. Побачивши таке видіння, турки почали безладно пускати стріли в його напрямку, але стріли верталися і били ворогів. Перелякавшись, турки кинулися панічно втікати і Почаївський монастир було врятовано [21, с. 12].

Такі оповіді часто зустрічаються на сторінках історичних творів, вони є відгомоном провіденційних ідей, що панували в літературі Середньовіччя і використовувалися пізнішими авторами, щоб підкреслити силу духу захисників міст, вселити надію на порятунок у безвихідних ситуаціях.

З цими самими подіями пов’язана згадка про руйнування татарами у 1676 році катедри Вознесіння в Крилосі, відбудованої за кошти Йосифа Шумлянського [20, с. 113]. Тоді ж ординці зруйнували й костел Св. Станіслава в Галичі, знищивши давні фрески і храмове начиння [19, с. 42; 20, с. 195]. Про руйнування храмів у Галичі в XVII ст. повідомляє також Пеленський. “Під час татарського набігу 1675 року пошкоджень зазнав костел святого Станіслава”, – писав історик [33, с. 183].

Майже чверть століття не відбудовувалася зруйнована татарами Успенська церква в Галичі [20, с. 112]. Про нищення цього храму є запис у літописному збірнику А. Петрушевича (1821–1913 рр.), який помилково переніс події 1676 року на 1679: “Року Божого 1679, читаємо у Петрушевича, – місяця Мая, по страшному спос-

тушенню турецькому і татарському, під час війни Журавенської [...] і церква крилоська, Успення Пресвятої Богородиці, була до ґрунту спалена, обкрадено церковний апарат і книги..." [18, с. 193; 20, с. 112].

Під час нападу турків і татар 12 вересня 1676 року вщент було спустошено і спалено Тисменицю. У вогні пожежі згоріли міська і передміська церкви, монастир о. Василіян і замок (1618 р.), котрий з того часу більше не відбудовувався [25, с. 879]. У цей час у Єзуполі орда спалила Домініканський монастир і церкву [5, с. 39].

Страшним лихом для Руського воєводства було вторгнення орди в 1695 році, в ході якого жахливих руйнувань зазнав Львів. Як зазначає О. Чоловський: "Під час штурму татарами Krakівського передмістя, в лютому 1695 року, горіли костели Св. Мартина і Св. Христа, церква Василіянок, Введення Богородиці, Параскеви, Воскресіння, згоріло також близько 50 будинків і дворів" [26, с. 42].

Лише на основі опрацьованих матеріалів з 1672 по 1695 рік у межах Руського воєводства татарами і турками було знищено 9 православних храмів, 5 костелів і 2 монастирі, тобто 16 культових споруд, що є далеко не повним переліком втрат історико-архітектурних пам'яток старовини, якщо враховувати спалення сільських церков і каплиць, містечкових храмів, монастирських церков і т. д.

Отже, наведені факти руйнувань і спустошень храмових споруд на теренах Руського і Подільського воєводств переконливо засвідчують вороже ставлення представників мусульманського світу до християнських святынь. Усього, за нашими спостереженнями, за період XVI–XVII ст. на галицьких землях нападники знищили більш як 175 культових споруд різної конфесійної приналежності (*докладніше див. нижче*).

**Перелік культових об'єктів, зруйнованих татарами і турками
в межах Руського воєводства в XVI–XVII ст.**

№ п/ п	Назва місце- вості	Рік	Культові об'єкти, зруйновані під час татарських і ту- рецьких набігів				
			Церкви	Монастирі	Костели	Кляш- тори	Плебанії госп-ва
1	2	3	4	5	6	7	8
1	с. Лісне (Львів- щина)	1594		о. Васи- ліян			
2	Галич	1596				о. Фран- цискан- ців	
3	с. Словітське Львівщина	кін. XVII ст.		жіночий			
4	м. Бібрка	1620	1		1		
5	с. Сосядовичі Львівщина	1620			св. Мико- лая		
6	Львівський де- канат	1620			17		17
7	Городоцький деканат	1620			5		5
8	Жидачівський деканат	1620			6		6

Руйнування історичних пам'яток...

9	Рогатинський деканат	1620			7		7
10	Золочівський деканат	1620			5		5
11	Теребовлянський деканат	1620			11		11
12	Галицька земля с. Тишківці	1621	1				
13	Перемишльська земля Дрогобицький повіт	1621	11				5
14	Перемишльський повіт	1621	14				6
15	Самбірський повіт	1621	15				5
16	Стрийський повіт	1621	8				5
17	Перемишльська земля (разом)	1621	48				21
18	с. Мозилів біля Підгайців	1621					1
19	Галицька земля м. Долина	1622			1		
20	Стрийський повіт с. Устрики	1623	1				
21	Сяноцька земля с. Буковськ	1623			1		
22	Сяноцька земля с. Чертіж	1624				1	
23	Сяноцька земля с. Вороблик	1624	1		1		
24	Львів	1672			св. Петра і Павла, св. Софії		
25	Галицька земля с. Крилос	1676	Вознесіння		св. Станіслава		
26	Галицька земля м. Тисмениця та Єзупіль	1676	Воздвиження Покрови	о. Василіян Домінікан.			
27	Галицька земля с. Манява	1676		скит православ.			

28	Львів	1695	Введення св. Параскеви, Василянок, Воскресіння	-	св. Мартина, св. Христа	-	-
	Разом	107		5	61	2	94

Джерело: № 5, 9, 11, 13, 18, 19, 20, 22, 23, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34.

У таблиці подані лише ті історичні факти, що мають підтвердження в джерелах. Наведені дані про руйнування татарами і турками пам'яток церковної архітектури, парохіальних резиденцій і господарств не є вичерпними, бо не охоплюють усіх можливих джерел. Навіть у наявних матеріалах ми не включали до переліку ті випадки, коли село було спустошене, бо попри знищення тієї чи іншої оселі церква або приходство (житло пароха) могли уціліти.

Втрати історичних джерел

Татарські і турецькі напади на галицькі землі у XVI–XVII ст. завдали непоправних збитків духовній і матеріальній культурі краю. Насамперед треба згадати про колосальні втрати документальних джерел, збереження яких дало б змогу розповісти про події тих часів значно докладніше і повніше. Йдеться про, зокрема, найдавніші рукописні пам'ятки – книги гродських і земських судів, привілеї, грамоти тощо.

Документальні джерела та дослідження істориків засвідчують масштабність і трагізм цих втрат, адже відновити знищенні пам'ятки практично неможливо. Не завжди вдається скласти більш-менш повний реєстр втрат.

Перебування турків і кримських татар на галицьких і подільських землях залишило сліди пожеж на матеріалах у фондах бібліотек та архівів краю. Виявлені нами матеріали свідчать, що під час нападу турків, татар і волохів на землі Галицької Русі в 1512–1513 рр. у вогні пожеж були знищенні оригінали привілеїв міста Тисмениця [25, с. 878]. У першій четверті XVI ст. втратив привілеї на заснування і майнове забезпечення костел Св. Івана Хрестителя у Львові [25, с. 773].

Польський дослідник М. Горн стверджує, що під час вересневого нападу татар 1617 р. місто Снятин втратило всі привілеї, видані польськими королями [30, с. 23]. Назавжди втрачено корпус найдавніших рукописних актових джерел Коломийщини. Про це згадує у своїх працях академік В. Грабовецький. У галицьких гродських книгах XVII ст. учений знайшов вірогідну згадку про спалення татарами у 1620 р. Коломийських городських книг XIV–XVI ст. [2, с. 16]. Втрати актових матеріалів позбавили міста і села Покуття джерел за двісті років. Більш повно збереглися галицькі гродські та земські книги Галицького, Львівського, Теребовлянського, Перемишльського, Сяноцького та інших гродських і земських судів (5–6 тис.), які містять відомості про суспільне і політичне життя краю, правові взаємовідносини та судочинство XIV–XVIII ст. Значних збитків зазнали й інші землі Руського воєводства. В ході воєн першої половини XVI ст. були знищенні Жидачівські гродські книги до 1648 року [2, с. 16; 30, с. 33].

Із дослідження польського історика Пшемислава Домбковського довідуємося про втрату, причому назавжди, коломийських, снятинських, коропецьких актових книг. До сьогоднішнього дня не збереглося жодної з них. Про існування цих книг свідчать згадки у галицьких актах [22, с. 59].

Окремо варто зупинитися на втратах рукописної спадщини, залишеної представниками інших народів, зокрема, вірмен, які проживали в містах Галицької Русі. Вперше увагу дослідників на цю проблему звернув сходознавець Ярослав Дацкевич. Характеризуючи стан збереженості вірменських адміністративних судових і фінансових книг XIII–XVIII ст., учений пов'язує зникнення багатьох матеріалів вірменського діловодства саме з турецькими і татарськими набігами. “Вторгнення турків в 1676 р., пише дослідник, негативно відбилося на вірменській колонії в Снятині, де судові книги першого періоду існування вірменського війтівства 1628–1676 рр. в пепердмісті (Нове місто) не збереглися. Припинив діяльність і вірменський війтівський

Руйнування історичних пам'яток...

уряд (утв. 1615 р.) у Язлівці після захоплення міста турками в 1676 р.” [3, с. 156]. Втрачені й книги вірменського війтівства у Бережанах, відомого з 1686 року. Немає також і книг з Бродів, де війтівство було приналежні в 1683–1763 рр. У Золочеві воно існувало з 1688 р., але актові матеріали теж не дійшли до нашого часу. Діяв вірменський війтівський уряд і в Підгайцях (згадується він у 1675 р.). “Однак від його книг, знищених під час турецької навали, – наголошує історик, – не лишилося ніякого сліду. Безслідно зникло діловодство вірменських війтівських урядів у Тисмениці (утворений у 1683 р.) і в Студениці (існував до 1633 р.) та інших містах. Отже, причиною загибелі значної кількості книг, а також дальнього їх розпорощення стали саме воєнні дії на території краю” [3, с. 157, 169].

Аналогічним було становище і в Подільському воєводстві, де втрати документів також були значними. “Єдиним більш-менш вірогідним поясненням убогого стану джерельної бази Поділля, – пише дослідник В. Михайлівський, – були татарські напади на територію Подільського воєводства [...]. В результаті повністю втрачені червоноградські актові книги” [15, с. 68].

Загалом нищення судових книг обумовлювалося як суб’єктивними причинами, зокрема намаганням польської шляхти ліквідувати сліди української культури, у тому числі й писемності, так і об’єктивними: пожежами, татарськими набігами, війнами і т. п. [8, с. 143].

Факти нищення татарами документів у монастирі оо. Василіян у Чорткові наводить Тоофіль Коструба. “1676 року, – пише дослідник, – татари (чи турки) спалили місто, зруйнували монастир Василіян, притому понищили документи” [11, с. 173]. Про нищення документів згадує і Степан Потоцький у наданні прав для Чорткова у 1722 р. Необхідність поновлення прав і вольностей міста власник мотивував втратою старих привілеїв унаслідок їхнього захоплення чи спалення неприятелем” [11, с. 174]. Про втрати привілеїв говорить також Юліан Целевич: “тогда (1676 р.) въ Скитѣ погорѣло много цінных рухомостей и актов [...]” [23, с. 59]. Йдеться про чужі документи, знесені до скиту на збереження, котрі були “спалені у пожежі разом зъ монастиремъ” [11, с. 60].

Більше того, війни з татарами не давали змогу нормальню працювати судам. Доводилося зупиняти процес судочинства, закривати суди, вивозити актові книги у безпечне місце і повернутися до праці у спокійні часи [27, с. 18]. Так, до кінця XVII ст. з огляду на татарські вторгнення сесії Кам’янецького суду часто не вдавалося проводити тричі на рік, тому було введено ще одну сесію, яку практикували лише до 1602 року. Не всі сесії Кам’янецького суду могли відбутися. Відомо, наприклад, що в 1618 році татарський напад перешкодив проведенню травневої сесії [12, с. 51]. Про татарські безчинства згадують також дослідники.

Л. Верхрацький і Г. Добруцька. Спираючись на праці С. Баронча, вони писали: “Татари у 1640 році, вторгшись до краю, все спустошили, забрали 30 тис. людей. Галич пограбували і усі документи гродські подерли і порозкидали” [28, арк. 228].

Злагодженій роботі судів і канцелярій перешкоджали втрати персоналу даних установ, спричинені татарськими набігами. Зокрема, в 1699 році у татарську неволю потрапив регент Жидачівської гродської канцелярії, а львівський заступник писаря, зайнятий іншими справами, занедбав жидачівську документацію [6, с. 25].

Загалом використання книг гродських і земських судів є важливим джерелом для висвітлення різних питань соціальної та економічної історії краю і пам'яткоznавства. Адже у цих судових книгах можна віднайти “дуже цінні реестри збитків від військових дій, сваволі жовнірів, шляхетських і татарських наїздів, стихійних лих” [14, арк. 6]. Серед цих матеріалів є також відомості про втрати культових пам'яток та історичних документів.

Отже, виявлення і науковий опис пам'яток доби татарських і турецьких набігів на галицькі й подільські землі знаходяться на початковому етапі та потребують подальшого грунтовнішого опрацювання.

Факти руйнувань і спустошень храмових споруд на теренах Руського і Подільського воєводств переконливо засвідчують вороже ставлення представників мусульманського світу до християнських святынь.

Усього в XVI–XVII ст. на галицьких і подільських землях нападниками було знищено щонайменше 172 культові споруди різної конфесійної приналежності й 94 господарські та житлові приміщення представників різних конфесій, що є далеко не повним переліком подібних втрат, котрі вели до занепаду релігійного життя в краї.

Трагізм становища полягав у тому, що зруйновані неприятелями храми і монастирі не відновлювалися у первісному своєму вигляді. Відбудова культових споруд часто затягувалася до наступного набігу, під час якого недобудований храм міг бути повторно знищеним.

Зникнення документів, спричинені ворожими нападами, ускладнюють процес дослідження історичної минувшини краю. Втрати актових джерел не дають зможи відновити повну картину подій, пов'язаних з ординськими та османськими набігами. Заповнити прогалини, зумовлені відсутністю низки судових книг, допоможе зашукання матеріалів іншого походження (метрик, інвентарів, листрацій) тощо.

Велике значення мало б опрацювання наявних актових та інших джерел для підготовки реєстру втрат культурних цінностей, зокрема пам'яток церковної архітектури, образотворчого мистецтва, документів. Першим кроком у цій справі могло б бути складання географічного і предметного покажчиків до книг гродського і земського судів.

Обсяг цієї статті не дозволяє розповісти про втрати інших рукописних книг і пам'яток книгодрукування. Окремого дослідження потребують питання, пов'язані з втратами пам'яток монументального та сакрального мистецтва тощо.

Література

1. Вуйцик В. Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. – Львів, 1991. – 175 с.
2. Грабовецький В. Гуцульщина XIII–XIXст. – Львів, 1982. – 152 с.
3. Дащенко Я. Адміністративні судові, судові й фінансові книги на Україні в XIII–XVIIIст. // Історичні джерела та їх використання. – Київ, 1969. – Вип. 4. – С. 129–170.
4. Дащенко Я. Ясир з України (XV – перша половина XVII ст.) як історико-демографічна проблема // Український археографічний щорічник. – Київ, 1993. – Вип. 2. – С. 40–47.
5. Дейчаківський І. Єзуїт. Від перших поселень до сьогодення. – Івано-Франківськ, 1997. – 192 с.
6. Захарчишин П. Писарі і харвісти земських та гродських канцелярій на західних землях України в XII–XVIII ст. // Архіви України. – 1969. – № 1. – С. 15–26.
7. Кам'янецька хроніка // Османська імперія в першій четверті XVII в.: Сб. док. / Сост. Х. М. Ибрагим-бейли, Н. С. Рашиба. – Москва, 1984. – С. 53–72; Кам'янецька хроніка складена Агопом, доповнена і продовжена його рідним братом Аксентом // Жовтень. – 1985. – С. 95–105.
8. Кікі І. Значення актових книг як джерела з історії України XVI–XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1983. – № 11. – С. 140–145.
9. Королько А. Культові споруди Галичини в наукових розвідках Антонія Петрушевича // Краснавець Прикарпаття. – 2004. – № 3. – С. 35–37.
10. Кос Г. Слідами Маркіяна Шашкевича у Львові // Жовтень, 1989. – № 2. – С. 106–109.
11. Коstrуба Т. Неіснуючий монастир оо. Василіян у Чорткові // Записки Чину св. Василія Великого. – Жовква, 1926. – Т. 1. – Вип. 1–2. – С. 171–179.
12. Крикун М. Документи ЦЦДІА УРСР у м. Києві як джерело для вивчення міграції населення на Україні у перший половину XVII ст. // Архіви України. – 1985. – № 5. – С. 49–57.
13. Купчинський Б. Історія Тишківців. – Коломия, 1994. – 254 с.
14. Мельничук Я. Использование актовых книг гродских и земских судов в изучении городов и сел Прикарпатья // Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Ф. доз. Я. Мельничук. Р. 2147. – Оп. 1. – Спр. 45. – 6 арк.
15. Михаловський В. Документи подільських кам'янецьких генеральних старост на заставу королівщин (1442–1452) // Київська старовина. – 2003. – № 2. – С. 49–57.
16. Мицьк Ю. "Летописець" Дворецких – памятник українського летописання // Летописи і хроники. – Сб. ст. – Москва, 1984. – С. 219–234.
17. Наливайко Д. Козацька Християнська республіка / Запорозька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках. – Київ, 1992. – 495 с.
18. Петрушевич А. Сводная Галичско-Русская Льтопись с 1600 по 1700 годъ. – Львовъ, 1874. – 692 с.
19. Петрушевич А. Историческое известие о церкви св. Пантелейиона близъ города Галича. – Львовъ, 1881. – 42 с.
20. Федунків З. Галицький релігійний центр. Проблеми і факти. – Івано-Франківськ, 2001. – 288 с.
21. Хавлюк М. Угорницький монастир. – Коломия, 1996. – 30 с.
22. Целевич Ю. Облога міста Львова. – Зоря, 1870. – Кн. 3. – С. 230–263.
23. Целевич Ю. Історія скиту Манявського. – Львів, 1887: Репр. Івано-Франківськ, 1993 – 136 с.
24. Acta historica res gestas Polloniae illustrancitia. – Cracoviae, 1881. – T. 1. – Pars II: Acta Joannis Sobiesci. (1672–1674). – 1678 s.
25. Babiński M. Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. – Warszawa, 1885 – T. 2. – 985 s.
26. Czołowski A. Najazd tatarski w r. 1695. – Lwów, 1902. – 47 s.
27. Dąmbrowski P. Zaginione księgi województwa ruskiego i bejskiego. – Lwów, 1921. – 112 s.
28. Dąmbrowski P. Szkice średniowieczne. Wojna / Księga Pamiatkowa kuczci Wlad. Abrahama. – Lwów, 1930. – S. 3–39.
29. Werchracki L. Dobrucka H. Klęski elementarne w Polsce 1586–1632. – LNBB НАНУ им. В. Стефаника В. Р. – Фонд Університету. – П. 47(6). – 194 арк.
30. Gliwa A. Chronologia i zasięg terytorialny napadów tatarskich na ziemię przemyską i sanocką w latach 1620–1629 // Roczniki Przemyskie. – Historia. – 1997. – T. XXXIII. – Zeszyt 3. – S. 21–39.
31. Horn M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605–1633 na Ruś Czerwoną. – Warszawa – Wrocław – Kraków. – 1964. – S. 222.
32. Józefowicz T. Kronika miasta Lwowa 1634–1690. – Lwów, 1854. – 472 s.
33. Kocowski B. Wyprawa Tatarów na Węgry przez Polskę w 1594 r. – Lublin. – 1948. – T. 2. – 150 s.
34. Peleński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie źródeł archiwalnych i badań archeologicznych. – Kraków, 1914. – 207 s.
35. Zubrycki D. Kronika miasta Lwowa. – Lwów, 1844. – 492 s.

This article deals with the problem of losses of church architecture monuments and historical sources in consequence of Tatar and Turkish raids on Rusky and Podilsky lands in XVI-XVII centuries.